

РОЗДІЛ 6 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2:82-6(092)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.27.3.31>

ОБРАЗ ДОБИ І ГЕНЕРАЦІЇ «ЗАГУБЛЕНОГО ПОКОЛІННЯ» В ПРИВАТНИХ КОРЕСПОНДЕНЦІЯХ

THE IMAGE OF THE ERA AND THE «LOST GENERATION» IN PRIVATE CORRESPONDENCE

Руднянин О.І.,

orcid.org/0000-0002-4456-5543

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри іноземних мов

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Мельник Н.М.,

orcid.org/0000-0002-8162-0951

асистент кафедри іноземних мов

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті досліджено приватну кореспонденцію українського письменника-емігранта, представника покоління Другої світової війни – Олекси Ізарського, автора сімейного роману-хроніки, до якого увійшли повісті «Ранок», «Віктор і Ляля», «Чудо в Мисловицях», «Саксонська зима», романи «Київ», «Полтава», «Літо над озером», «Столиця над Ізаром».

Епістолярна література письменників української діаспори ХХ століття є цінним джерелом для вивчення доби і дослідження життя та творчості літературно-мистецького покоління. Приватна кореспонденція привертає особливу увагу дослідників, оскільки розкриває деталі письменницького життя. Нова відкрита атмосфера та можливість вільно дискутувати спонукали активний розвиток української літератури за кордоном, появі нових творчих сил – покоління Другої світової війни, які описали власні переживання та враження воєнних та повоєнних років у своїй творчості.

Однією з основних тенденцій розвитку сучасного літературознавства стала антропологічна парадигма дослідження художньої творчості митців слова, в центрі якої – письменник як творча особистість, неповторна індивідуальність. Відтак художній текст розглядається в тісному взаємозв'язку з особистістю письменника, його документалістикою (спогадами, автобіографіями, листами й щоденниками) як продукт творчості. Це дозволяє дослідникам побачити цілісну картину задуму, процес народження окремих образів, відтворити добу, тобто сконструювати художній світ автора в генераційному, світоглядному і творчому вимірах.

У результаті проведеного аналізу виявлено, що епістолярний стиль Олекси Ізарського вирізняється об'єктивністю, стриманою емоційністю, правдивістю і надзвичайною широтою охоплення проблем української діаспори. Автор детально описує культурні події, зустрічі, читання, накреслює тенденції розвитку української літератури в діаспорі. Однак в центрі кожного листа – людина, представник «загубленого покоління», що виборює своє місце і право на національну самоідентифікацію в чужомовному середовищі.

Ключові слова: приватна кореспонденція, епістолярій, документалістика, спогади, письменник-емігрант, діаспора, «загублене покоління».

The article deals with the private correspondence of the Ukrainian writer-emigrant, the representative of World War II Generation – Oleksa Izars'kyi, the author of the «family chronical»: narratives «Ranok» («the Morning»), «Viktor i Lialia» («Victor and Lialia»), «Chudo v Myslovytsiakh» («Miracle in Mysłowice»), «Saksons'ka zyma» («Winter in Saxones») and novels «Kyiv», «Poltava», «Lito nad ozerom» («Summer above the lake»), «Stolytsia nad Izarom» («Capital above the Isar»).

The epistolary literature of Ukrainian diaspora writers in the 20th century is a valuable source for studying the era and researching the life and work of the literary and artistic generation. Private correspondence attracts particular attention of researchers, as it reveals details of the writers' lives. The new atmosphere of openness and free discussion was very stimulating for the development of Ukrainian literature abroad, for the emergence of new creative forces – World War II Generation, who described their own experience and impressions of war and postwar years.

One of the main trends in the development of modern literary studies is the anthropological paradigm of studying the artistic creativity. And the writer as a creative personality, a unique individuality, is in its centre. Thus, the artistic text is considered in close connection with the writer's personality, his documentary (memoirs, autobiographies, letters, and

diaries) as a product of creativity. This allows researchers to see a complete picture of the concept, the process of creating individual images, and to reconstruct the era, the author's artistic world in generational, ideological, and creative dimensions.

According to the results of the analysis, Oleksa Izars'kyi's epistolary style is characterized by objectivity, restrained emotionality, truthfulness and an extraordinary breadth of coverage of the Ukrainian diaspora's problems. The author describes in detail the cultural events, meetings, readings, outlines the tendencies in the development of the Ukrainian literature in diaspora. However, in the center of each letter is a person, a representative of the «Lost generation», who fights for his place and rights for the national self-identification in the foreign environment.

Key words: private correspondence, epistolary, documentary, memoirs, writer-emigrant, diaspora, "Lost generation".

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Збережена листовна спадщина письменника-емігранта Олекси Ізарського, а також вітальні листівки, рукописи художніх творів, чернетки написаних спогадів про видатних українських, німецьких та австрійських письменників, сімейний фотоальбом були передані на державне зберігання відомому полтавському літературознавцю П. Ротачу, з яким письменник листувався останні роки свого життя. Сьогодні переважний масив джерел архівних матеріалів Олекси Ізарського входить до особового фонду П. Ротача та зберігається в двох архівосховищах: у відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України та у Державному архіві Полтавської області. Деякі архівні документи, а також деякі особисті речі письменника знаходяться в Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського. Ця багата епістолярна спадщина Олекси Ізарського може слугувати джерелом для дослідження як постаті самого письменника, так і для вивчення життя та творчості інших представників української емігрантської літератури. Серед кореспондентів і адресатів Олекси Ізарського значаться такі видатні особистості, як Д. Гуменна, Галина Журба, І. Качуровський, І. Костецький, К. Кричевська-Росандич, Г. Костюк, І. Кошелівець, М. Лазорський, Д. Нитченко, П. Одарченко, Михайло Орест, П. Ротач, У. Самчук, Ю. Шевельов та інші діячі української культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми, і на які спирається автор. Джерельним матеріалом наукової праці слугували біографічні розвідки про Олексу Ізарського (статті та студії Алли Аненнкової, Галини Галян, Ростислава Доценка, Петра Ротача), дослідження художньої та документальної творчості документальних жанрів щоденника та письменницького листа (Є. Барана, А. Ільків, М. Коцюбинської, В. Кузьменка, Г. Мазохи, К. Танчин, М. Федунь та ін.).

Постановка завдання. Вивчення особливостей творчості прозаїка, а саме його епістолярію, дозволить по-новому осмислити, розширити й поглибити знання про письменника-емігранта Олексу Ізарського, сформувати образ доби та генерації «загубленого покоління».

Виклад основного матеріалу. Після Другої світової війни український письменник-емігрант Олексій Мальченко почав інтенсивно збирати матеріали на тему «Україна і сучасні німецькі письменники». Він налагодив листовні контакти з деякими німецькими та австрійськими письменниками, публікував уривки перекладів німецьких творів та відповідні літературні праці на цю тематику. Його цікавило життя німецьких митців та їхня творчість, в якій віддзеркалюються українські мотиви, а також вплив німецьких письменників та поетів на українську літературу. Першу розвідку Олекса Ізарський написав про свого улюбленого видатного німецького поета Р. М. Рільке, видану у Філадельфії в 1952 році, яку письменник переклав й німецькою мовою.

На основі ґрунтовного аналізу епістолярної та мемуарної спадщини, великої кількості вивчених літературних праць Олекса Ізарський написав літературні розвідки «Йозеф Ляйтгеб і Україна», «Йоганнес фон Гюнтер», «Йозеф Мартін Бауер і Україна» тощо. Авторі вдалося надрукувати у різних українських тижневиках, журналах та збірниках, що виходили в еміграції, десятки статей та нарисів до теми «Україна і сучасні німецькі письменники».

Олекса Ізарський уважно вивчав спогади Т. Манна, листування Т. Манна з Г. Гессе, З. Фрейда з С. Цвайгом, Д. Дорошенка і В. Липинського, Б. Антоненка-Давидовича і Д. Нитченка, листи О. Шпенглера, М. Коцюбинського та ін. Письменник ретельно зберігав й свою приватну кореспонденцію протягом усього життя, адже мав на меті вмістити свої спогади та збережену кореспонденцію до омріяної книги «Зустрічі, листи». У архіві відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України знаходимо рукописну чернетку Олекси Ізарського щодо запланованої книги «Зустрічі, листи» із

переліком прізвищ відомих в діаспорі письменників й діячів культури, з якими він листувався та про яких хотів написати у своїй книзі [4, с. 15]. У листі від 19.2.73 року до Д. Нитченка Олекса Ізарський пише про майбутню книгу «Зустрічі, листи»: «Її я здійснюю по ложечці на п'ять років...» [6, с. 17]. У цьому ж листі він зауважує, що планує зайнятися цією книжкою вже після закінчення серії своїх романів про Віктора. Проте книгу так і не вдалося написати. Вибрані листи та спогади письменника були упорядковані та видані у книзі про Олексу Ізарського під назвою «Зустрічі й листи. Спогади. Рецензії» (Івано-Франківськ, 2021) [2].

Найдовше в часі епістолярне спілкування Олекси Ізарського тривало протягом пів століття з видатним мовознавцем Юрієм Шевельовим, листи якого були впорядковані та опубліковані мовознавцем, літературознавцем – Миколою Степаненком. А 20 січня 2020 року відбулась презентація виданої книги «До Вас я маю особливу симпатію... Листи Григорія Костюка до Олекси Ізарського», упорядником якої став полтавський краєзнавець О. Ротач.

Після Другої світової війни Г. Костюк та Ю. Шевельов разом з іншими українськими письменниками та вченими, серед яких Іван Багряний, Д. Гуменна, В. Державин, Галина Журба, Ю. Лавріненко, У. Самчук та інші, брали активну участь у формуванні українського літературного процесу за межами батьківщини, маючи помітний вплив на розвиток української філологічної думки у діаспорі. Крізь призму приватного листування Г. Костюка 1962–1969 років дізнаємося про відношення видатного українського вченого-літературознавця до Олекси Ізарського. Перед нами невеличкий, але промовистий епізод листовного спілкування двох письменників. Починаючи кожен лист із ввічливого звертання «Дорогий Олексо Григоровичу!», Григорій Костюк з повагою наповнює тексти діловим змістом, у яких містяться конкретні відповіді, завдання та прохання щодо літературних справ в еміграції. Видатний літературознавець дає характеристику окремим українським письменникам, серед яких Г. Горбач; про неї він пише у листі, датованим 11 лютого 1963 року: «Вона, здається, чи не єдина в нас україністка в Німеччині, яка невтомно працює у цій галузі» [2, с. 130]. Помітні особисті симпатії Григорія Костюка до Олекси Ізарського, адже український літературознавець високо поцінував творчість письменника, про що написав у листі від 20 серпня 1969 року, де похвалив

стиль письма прозаїка та його активну творчу працю. У цьому ж листі лунають вітання, де Григорій Костюк бажає Олексі Ізарському найкращого самопочуття, творчого настрою і здійснення літературних задумів [2, с. 133].

Архівні документи Олекси Ізарського мають велике значення для вивчення панорами еміграційної доби, для дослідження історії української культури діаспори тому, що чималий документальний пласт архівних джерел стосується цілого ряду діячів української літератури. За життя письменника було опубліковано уривки листів українських діячів культури – В. Міяковського, Михайла Ореста до Олекси Ізарського у періодичному журналі «Сучасність», які автор доповнив короткими спогадами.

Листи прозаїка відзначаються максимальною об'єктивністю, правдивістю і надзвичайною широтою охоплення української дійсності. Автор розповідає про зустрічі з українськими письменниками, літературознавцями, про розмови, про окремі епізоди з їхнього життя, про нові невідомі факти, що стосуються біографії чи трагічної долі, світогляду й творчості цих майстрів слова. Листи надзвичайно добре читаються: на очах у читача карбуються глибокі портрети письменників, їхні нелегкі долі.

З відомим дослідником української літератури, політичної думки та громадського життя XIX–XX століття, істориком-архівістом, професором В. Міяковським Олекса Ізарський був знайомий двадцять шість років, проте за цей час бачився з ним лише декілька разів. У своїх спогадах Олексій Григорович описує Володимира Варламовича, як «людину діла», «практичним ідеалістом» з «наскрізь просвітленим обличчям» [2, с. 17]. В листах В. Міяковського «відбито його будень та коло його споконвічних зацікавлень» [2, с. 26].

Еміграційний архів Олекси Ізарського містить унікальні матеріали життєпису українського поета, перекладача Михайла Ореста. У листах безліч оригінальних епізодів автобіографічного характеру, що становлять джерельну базу для реконструкції правдивої історії життя поета. Листування Олекси Ізарського та Михайла Ореста тривало більше, ніж шістнадцять років – з 8 вересня 1946 року і закінчилось за п'ять тижнів до смерті поета, а саме 7 лютого 1963 року. Одразу після смерті Михайла Ореста Олекса Ізарський надрукував у часописі «Сучасність» короткий спогад про нього, а також уривки його листів. У цих спогадах Олексій Григорович написав: «про

ці авгсбурзькі листи тільки й варто говорити – в них Михайло Орест і галузка історії української еміграції, зокрема історії літературного життя на чужині» [2, с. 39].

Зміст і тон листів Михайла Костьовича в основному незмінний від початку і до кінця: діло, творчість. Зрідка – підсумок досвіду, висновки, узагальнення. В окремих листах – деталь буденного життя. Перші листи Михайла Костьовича пов'язані з працею над «Антологією німецької поезії». Потрібно було відновити загублені переклади й вибрати, знайти нові оригінали. Мріялось поету про сто й більше поезій, та книжки після війни були малодоступними. Часто до епістолярію додавались зразки перекладів [2, с. 39–40].

Відомо, що Михайло Орест з кінця 1945 року жив і творив у Аугсбурзі. Проте 14 лютого 1947 року у листі поет пише Олексі Ізарському про те, що в Німеччині він залишився не так свідомо, як «самопливом», через збіг обставин. Що в той час йому хотілося виїхати за океан, до Аргентини [2, с. 46]. Попри складну фінансову ситуацію, будучи мінімально забезпечений, Михайло Орест дуже багато зробив для збереження і популяризації спадщини свого брата Миколи Зерова, з творів якого він видав все, що можна було зібрати. 23 вересня 1948 року Михайло Орест висловлює свої сподівання: «Не хочу накликати собі смерті, але не виключено, що якась сердечна душа буде в майбутньому десять-двадцять років уболівати над виданням спадщини обох братів...» [2, с. 54]. У цьому ж листі Михайло Орест розповідає про деталі ув'язнення свого брата на початку 1938 року, про які дізнався від одного соловецького в'язня, висловлює свої припущення щодо братової страти.

Попри складні обставини життя (тюрми, заслання, вимушеність іншої роботи), які не раз уривали поетове писання, Михайло Орест цілковито присвятив себе служінню своєму народові. Віддав йому всі свої сили та знання. У відповідь на песимістичні настрої деяких листів Олексі Ізарського щодо перспективності літературної діяльності в умовах еміграції, Михайло Орест додавав оптимізму своєму кореспондентові: «Пам'ятайте: кожна еміграційна література працює більше для майбутнього, ніж для теперішнього. Для мене це є добре усвідомленою настановою» [2, с. 65]. Свій оптимізм Михайло Орест описував як результат певної «здисциплінованості та благонабутої звички» [2, с. 56].

Свої спогади та уривки листів (1953–1962 рр.) І. Костецького, українського письменника, пере-

кладача, критика, Олексі Ізарський підготував для друку та для книги «Зустрічі, листи» з нагоди п'ятдесятиріччя відомого українського діяча. Друковані чернетки зберігаються в особовому фонді П. Ротача. Перша зустріч обох письменників відбулась в Аугсбурзі на з'їзді МУРу. Про свої перші враження Олексій Григорович занотував у щоденнику 29 січня 1946 року: «Увечорі доповідь І. К. «Шукання стилю». Думаю, здалося, що у людини – смак. Смак навіть безсумнівний і, напевно, навіть «дивний». Особа: років під сорок. Гарне – кавказьке?... – обличчя з міцними щелепами. Холодні очі. Міцна й постать у чорному вбранні. Невисока» [2, с. 90]. Та познайомилися письменники значно пізніше в Мюнхені. І. Костецький тоді здався Олексі Ізарському надзвичайно цілеспрямованим і просто сильною людиною, а ще ерудитом і справжнім працівником. У своїх спогадах Олексій Григорович з повагою пише про Ігоря В'ячеславовича: «І. Костецький став наче українським островом серед німецького моря... Також, здається, каталізатором і полюсом у нашому літературному житті на еміграції, а коли глянути на наш час у перспективі, то можна сказати і так: в українській літературі середини сторіччя» [2, с. 91]. Зустрічалися вони зрідка, інколи випадково, зате листуватися розпочали, коли роз'їхались «континентально». Стиль листів І. Костецького до Олексі Ізарського – стриманий та діловий. «Я не надаюся до інтимного листування з «простого погомоніти», а тільки до листування з кожноразовою конкретною метою», – так написав Ігор В'ячеславович на Великдень 1962 року у листі до Олексі Ізарського [2, с. 94]. Та такий тон листів письменнику-кореспондентові імпонував від самого початку спілкування. У листах, справді, прочитується все головне, сутнісне для автора, але інколи й зустрічаються ліричні відступи з роздумами про свою діяльність, про українську мову, релігійні мотиви тощо. На прохання І. Костецького Олексі Ізарський написав низку рецензій, статей для часописів «Україна і Світ», «Сучасна Україна», здійснив уривки перекладів з німецької мови для видавництва «На горі», а також ділився й своїми творами, за роботу над якими отримав високу оцінку видатного критика тощо. Листи І. Костецького, навіть «вирвані» з писемної розмови, цікаві органічним поєднанням широти й вузькості інтересів, багатобічності шукань майстра українського слова.

На особливу увагу заслуговує листування Олексі Ізарського та У. Самчука, яке містить листи обох кореспондентів. Крізь

призму приватного листування, збереженого за 1965–1983 роки у фондах У. Самчука та П. Ротаца у відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, перед читачами постає багато цікавих деталей з життя та творчості обох адресатів. Як засвідчує листування, українські письменники У. Самчук та Олекса Ізарський пильно стежили за подіями в Україні, не були байдужими до своєї батьківщини та до історичних подій, які правдиво та свobodно висвітлювали у своїх працях. На тлі складних життєвих подій, з плином часу, письменники, дуже далекі один одному і вдачаю, і темпераментом, і переконаннями, високо цінували своє листування, в якому дискутували на різні культурологічні теми. Їхні розмови часто велися довкола власної літературної праці та діяльності української еміграції. У. Самчук високо цінував творчість Олекси Ізарського, який написав серію із восьми книг, де змалював образ свого покоління.

Вивчаючи листування Олекси Ізарського із різними кореспондентами, ми дійшли висновку, що надзвичайно виразно постає автопортрет письменника із його листів до українського літературознавця, письменника, мемуариста, редактора, літературного дослідника, що жив та працював у Австралії, – Дмитра Нитченка. 50 листів Олекси Ізарського, що охоплюють період з 1973 року по 1999 рік, були підготовлені донькою покійного Дмитра Васильовича – Лесею Богуславець (О. Ткач) та увійшли до п'ятої збірки під назвою «Листи письменників» Д. Нитченка. Тексти листів наповнені максимальною відвертістю та сповідальністю, що дає змогу відтворити найпотаємніше, а також відчутти настроєву-психологічну глибину, почуттєву доміную та виняткову інтонаційну безпосередність переданих слів автора.

Із листів дізнаємося про походження Олекси Ізарського, чиї батьки та деякий час у дитинстві й сам автор проживали у Карлівці, яка після революції стала районом Полтавської області [6, с. 101]. Особливим емоційним напруженням наділені листи з розповіддю про хвороби матері, після смерті якої дім у Клівленді, куди вони разом із братом переїхали у 1955 році з «кількома валізами», став пустим, хоч і довкола був наповнений маминими речами, улюбленими вишивками [6, с. 84].

У листах розповідає Олексій Мальченко про свою діяльність в Клівленді (місто у США в штаті Огайо), де письменник працював спершу

креслярем, а потім викладав в католицькому університеті, часто залишався й без роботи. У вільний від заробітку час Олексій Григорович працював над циклом своїх повістей і романів про дитинство, юність і молодість головного героя Віктора. Однак, коли мусив заробляти, то писав статті, есе, спогади для «Української літературної газети», «Сучасної України», здійснював переклади тощо [6, с. 21]. І вперше написав про відсутність власної сім'ї: «Маючи родину, щоденно працюючи, тут би я не зміг розгорнути творчої роботи» [6, с. 21]. Олекса Ізарський не уявляв поєднання сімейного та творчого життя в еміграції, тому, хоч і почував себе самотньо, обрав друге, про що занотував у своєму щоденнику: «... літературна творчість – це перш за все праця. Це їй підпорядковується життя...» [1, с. 45]. А 16 лютого 1992 року у листі до Д. Нитченка згадує автор про Франківську премію, яку отримав у Торонто в 1978 році за роман «Полтава» [6, с. 96].

З листів довідуємося про план написання книги «Зустрічі, листи», до якої Олексій Григорович хотів включити також й епістолярій української письменниці Галини Журби, з якою мав особливий зв'язок, оскільки вчився з нею ще в школі й у Києві, в університеті: «... з нею в мене пов'язано ціле життя...» [6, с. 38]. А про саму книгу Олекса Ізарський написав 2 лютого 1986 року у листі до Д. Нитченка: «Це буде серія нарисів, спогадів про найрізноманітніших людей, яких я трохи знав, а листувався з котрими довго» [6, с. 70].

Висновки. Вибрана епістолярна спадщина Олекси Ізарського із зібраних автором листів для ненадрукованої книги спогадів «Зустрічі, листи», а також листи Олексія Мальченка до Дмитра Нитченка є вагомим матеріалом для відтворення особистого та творчого життя письменника, який і досі залишається маловідомим на Україні. Саме за допомогою листів від численних кореспондентів, серед яких відомі літератори та вчені, письменник підтримував зв'язок зі світом. Головна тематика листів Олекси Ізарського та його сучасників – це творчість, виборювання власного шляху в непростих умовах емігрантського життя й утвердження в цих умовах нової української літератури. Із листів перед нами постає образ Олекси Ізарського – письменника, літературознавця, прозаїка, критика, публіциста, перекладача та звичайної людини, яка до глибини душі відчуває приналежність до письменницької когорти і солідарність з однодумцями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ізарський О. «Висмики» з щоденників. 1940–1980-ті роки. Полтава : Динамік, 2006. 392 с.
2. Ізарський О. Зустрічі й Листи. Спогади. Рецензії / уряд. Оксана Руднянин, Євген Баран. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2021. 328 с.
3. Ізарський О. Рільке на Україні. Філадельфія : Київ, 1952. 56 с.
4. Ізарський О. Список осіб. Зустрічі й листи [матеріали до збірки]. *Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України*. Ф. 225. 1 арк.
5. Костюк Г. Володимир Варламович Міяковський. *Нові дні*. Торонто, червень, 1972. Ч. 269. С. 22.
6. Нитченко Д. Олекса Ізарський. *Листи письменників*. Зб. 5. Мельборн; Ніжин, 2001. С. 12–107.
7. Орест Михайло З записів у нотатнику. *Україна і світ*. Ганновер, 1952. № 6–7. С. 18.